

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

**НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСТВА ТА
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав:

здобувач II курсу 07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Маскаль Олександр Олександрович

Керівниця

кандидатка історичних наук,
доцентка Кузовова Н.М.

Рецензентка

кандидатка історичних наук,
доцентка Безлуцька О.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Зародження дисидентського руху в УРСР.....	7
1.1 Феномен XX з'їзду КПРС.....	7
1.2 Розуміння сутності понять «дисидентство» та «дисидент».....	11
1.3 Періодизація і масштаби дисидентського руху в УРСР.....	14
РОЗДІЛ 2. Національна складова українського дисидентства 50-х-60-х років XX ст.: політичний і культурний рухи.....	19
2.1 Українське дисидентство в образі політичних партій.....	19
2.1.1 Реалістичний робітничий гурток демократів.....	19
2.1.2 Об'єднана партія визволення України.....	24
2.1.3 Український Національний Комітет.....	29
2.1.4 Український національний фронт.....	31
2.2 Прояви національних поглядів у діяльності «шістдесятників».....	33
2.2.1 Київський фундаменталізм дисидентства в образі «шістдесятництва».....	39
РОЗДІЛ 3. Методологічна характеристика викладу теми в освітньому середовищі.....	44
3.1. Теоретичні та практичні засади викладання історії в умовах сьогодення.....	44
3.2 Ступінь «відображення» теми в програмах навчальних предметів.....	45
3.2.1 Історичний простір здобувача повної загальної середньої освіти.....	45

3.2.2 Громадянська освіта – запорука захисту й збереження держави.....	48
3.2.3 Дисидентство на сторінках «Української літератури».....	50
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	63
Додаток А.....	63

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена потребою дослідити всі сторінки історії українського дисидентського руху, формування якого відбувалось в протистоянні з радянською владою. Особливість цього протистояння полягала у боротьбі за рівноправне й легальне існування національних аспектів серед народів, які входили до складу СРСР. Важливим завданням є з'ясування понять «дисидентство» і «шістдесятництво», які їхні спільні риси, що вплинуло на появу цих явищ та які погляди були у дисидентів на майбутнє України – держави, відокремленої від СРСР, а також ступінь висвітлення наукової теми в навчальних програмах для здобувачів повної загальної середньої освіти.

Суспільна актуальність теми визначена важливістю усвідомлення ролі дисидентського руху як суспільної групи соціуму, який відстоює національні інтереси України в умовах терору, репресій та порушення національних особливостей народу з боку влади.

Метою роботи є дослідження діяльності національно орієнтованих дисидентів та ступінь вивчення у навчальній програмі для здобувачів повної загальної середньої освіти. З огляду на мету постають наступні **завдання**:

- з'ясувати розуміння сутності понять «дисидентства» й «шістдесятництва» та яку роль відіграв XX з'їзд КПРС у їх появі;
- дослідити, в якому часовому вимірі існували ці явища та в яких масштабах;
- визначити, які існували організації у національно орієнтованих дисидентів;
- з'ясувати, в чому полягала особливість поглядів і діяльності «ворогів» радянської влади;
- визначити методологічний аспект наявності громадянської компетентності та ступінь «відображення» наукової теми в

навчальних програмах для здобувачів повної загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження є історія дисидентського руху.

Предметом дослідження є діяльність окремих прошарків населення у складі політичних організацій і об'єднань, які є мають «дисидентські» ознаки з національно орієнтованим спрямуванням.

Хронологічні межі дослідження визначені 50-ми – 60-ми роками ХХ ст. Нижню межу обумовлено кінцем правління Й. Сталіна і початком правління М. Хрущова в СРСР, а верхню – завершенням правління творця «хрущовської відлиги» після усунення його від влади.

Методи дослідження. Принципи об'єктивності та історизму, які є методологічною основою наукової роботи, дозволили за хронологічним принципом відтворити картину діяльності національно орієнтованих дисидентів. У роботі було використано порівняльний метод для визначення спільних дисидентських проявів та поглядів серед різних прошарків населення; ретроспективний, хронологічний методи було використано для відтворення картини діяльності дисидентів; аналіз і синтез дозволили визначити характерні риси національно орієнтованого дисидентства та ступінь його вивчення в навчальних програмах для здобувачів повної загальної середньої освіти.

Наукова новизна. Під час дослідження виявлено національно-орієнтовані політичні й культурні рухи у вигляді сформованих об'єднань, які виступали проти тоталітарної політики радянської влади починаючи з 50-х років ХХ ст. Аналіз навчальних програм для здобувачів повної загальної середньої освіти показав, що деякі аспекти дисидентства розглядаються не в повній мірі, хоча й охоплюють як історичні, так і літературні спрямування в навчанні. Дана наукова робота може слугувати у розв'язанні цього питання.

Апробація результатів дослідження. Апробація наукової роботи охоплена процесом викладання в закладі середньої освіти й висвітлена у статті «Дисидентський рух 50-х-60-х років ХХ століття в освітньому середовищі: історія та громадянська освіта». Окремі аспекти дослідження були опубліковані у вигляді статті у альманасі для наукових публікацій магістрантів Херсонського державного університету «Магістерські студії».

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та літератури та додатку.

РОЗДІЛ 1

ЗАРОДЖЕННЯ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УРСР

1.1 Феномен XX з'їзду КПРС

Наукових досліджень щодо сутності XX з'їзду КПРС і промови її першого секретаря М. Хрущови 25 лютого 1956 р., що стосується розвінчання культу особи Й. Сталіна і початку періоду «відлиги» в історичному аспекті більше, ніж достатньо. Еволюційно склалося так, що спочатку досліджували те, що було сказано, дещо пізніше – чого було не сказано, сьогодні досліджують – для чого це було сказано [53].

XX з'їзд оголосив про формування оновленої реальності для СРСР загалом і УРСР зокрема. Такі процеси: репатріація, реабілітація, реформи правоохоронної сфери, десталінізація були реалізовані не в повній мірі, а тому про лібералізацію суспільного життя стверджувати буде помилковим фактором. Учасниця з'їзду, А. Каретнікова – апаратниця Кусковського хімічного заводу зазначала, що для простих людей було не зрозумілим подібне явище, що характерне обертанням до минулого та його ворухінням, а незважаючи на політику Й. Сталіна, звертає до позитивних, на її думку, речей: підняття рівня життя країни після війни, наявність дисципліни у суспільства, відбудова міст і сільського господарства. Тому для неї промова М. Хрущова була потрясінням [27].

Однак інший учасник такого з'їзду К. Галаншин – секретар Молотовського обкому говорив про те, що з доповіддю першого секретаря КПРС все дієздатне населення СРСР було ознайомлене й оцінювало її позитивно. Не обходилося й без того, що в неформальній обстановці існували запальні дискусії [30].

Французький історик Ф. Фюре зазначив, що текст такої промови є найважливішим джерелом з усіх для дослідників комуністичної ідеї. А

особлива сила такої «секретної доповіді» на свідомість суспільства полягала в тому, що не було тих, хто б офіційно опонував доповідачу. Тому й виникло явище, яке зумовило видимість загального всенародного схвалення промови М. Хрущова. Тому на фоні цього з'явилося підґрунтя для зародження національно-орієнтованого дисидентства, для якого характерним була боротьба з радянською владою задля відстоювання національних інтересів, а кінцевою метою побудова незалежної, суверенної і соборної України [62].

На думку Р. Медведєва під час проведення ХХ з'їзду тоталітарний режим змінився на авторитарний [39]. Історик А. Шубін стверджує, що в радянській історії співіснує два явища, які є різними. Перший – це з'їзд партії в лютому 1956 р., а другий – який вплинув на розвиток суспільства в наступні півстоліття [65].

Російська наука й публіцистика наголошує на тому, що ХХ з'їзд став визначальним елементом для становлення опозиції в СРСР. А. Ахматова наголошує, що реабілітація жертв політичних репресій і повернення їх на волю організувала зустріч двох Росій – тої, яка сиділа, і тої, яка саджала. Ще одним фактором є те, що активність масових репресій спадала й на фоні цього з'явилося шістдесятництво [53].

Ю. Шаповал, український історик, звертає увагу на те, що доповідь М. Хрущова надала поштовх роздумам не тільки про недоліки вождя, але й всієї комуністичної системи [64]. В. Даниленко вважав, що ХХ з'їзд оголосив про початок глибокої кризи в радянській системі, яка була створена штучним шляхом й поступово рухалась до розпаду. Тому виразником такої кризи є поява дисидентства [55].

І. Виноградов наголошував, що шістдесятництво народилось в день ХХ з'їзду, що свідчить не про особисте прозріння, а про наявність специфічного колективного досвіду, що почав тільки проявлятися. Колективний досвід

проговорення, коли існувала потреба висловитись і бути почутим. Тому післяз'їздівським наративом було публічне покаяння [12].

І. Дзюба смерть Й. Сталіна вважав подією, що дозволила молодим людям, які вміли критично мислити, переглянути світоглядні засади свого життя [17]. У своєму есеї «Черед снігів» В. Мороз пише: «... через три роки Вождя (мертвого) прив'язали до ганебного стовпа й оголосили злочинцем» [41]. А для В. Чорновола ХХ з'їзд був визначним моментом для нашої історії державотворення [20]. Ю. Ніколаєць, з огляду на аналіз історіографії витоку дисидентства, констатував, що в поглядах істориків є розбіжність, яка подія зумовила це явище – смерть вождя чи промова М. Хрущова [47].

Після розвінчання «культу особи», у день Першого травня, з гаслами боротьби за реалізацію курсу на перебудову суспільно-політичного життя й під ідеологічні заклики Компартії країна не покидала святкувати день солідарності для трудящих. Це все було зумовлено, як зазначала преса, «безмежною любов'ю народу до Компартії і погодження з її зовнішніми і внутрішніми політичними напрямками». Однак політика ХХ з'їзду внесла свої корективи. Портрет Й. Сталіна зник з числа портретів класиків ідеології і радянських урядовців із закликами ЦК КПРС [37].

На думку Олега Бажана ХХ з'їзд КПРС не є точкою відліку процесу десталінізації в радянському суспільстві. Цей процес почався раніше і його ознаками було усунення від влади й арешт Л. Берії, який в одному з наказів від 4 квітня 1953 р. поставив підпис про порушення законності органами МВС в результаті перевірки. Це в подальшому вплинуло на проведення реформи в могутньому каральному апараті – МВС СРСР, який підтримував існування радянської системи. Згідно постанов Ради Міністрів СРСР від 12 березня і Президії ВР СРСР від 13 березня 1954 р. при союзному уряді КДБ визначено як самостійний орган [7].

С. С. Гегечкорі – син колишнього наркома внутрішніх справ СРСР, з огляду на діяльність Л. Берії після смерті Й. Сталіна, стверджував, що саме цей політик, задля втілення власних політичних амбіцій почав процес десталінізації. А проведення реабілітації політичних в'язнів, серед яких були націоналісти, було своєрідним поштовхом до усунення політичних пороків системи [63].

З цього моменту й починає поступово відроджуватись національна свідомість українців що набирає активних обертів. Це спостерігається в листі на 10р.'я Першого секретаря ЦК КПУ О. Кириченка від Першого секретаря Львівського обкому КПУ М. Лазуренка й начальника управління КДБ при РМ УРСР В. Шевченка (11 грудня 1957 р.). Мова йшла про наростання націоналістичних тенденцій у представників інтелігенції і тих, хто твердо стояв на радянських позиціях.

Згодом від ЦК КПРС з'являється лист «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і присікання вилазок антирадянських ворожих елементів» через деякий час після розвінчання «культу вождя». Тобто цим рішенням вище політичне керівництво перекреслили оголошений плюралізм думок і поглядів, а також націлювали відповідні органи на боротьбу з проявами інакодумства. Таким чином були закладені передумови реорганізації теорії і практики сталінського режиму. У період з 1954-1959 рр. на території УРСР органи КДБ ліквідували 183 антирадянські організації. Переслідування інакодумців не припинилося, а тільки зменшилось в масштабах [7].

17 грудня 1962 р. та 8 березня 1963 р. М. Хрущов провів зустрічі з представниками інтелігенції. Результатом стало поступове посилення контролю. Особливо «неосталінізм» почав проявлятися після його усунення від влади. Шістдесятників відносили до числа тих, хто є ворожим елементом і послаблює радянську державу. Тому методи й форми боротьби були

наступні: заборона друку, проведення вечорів, а також тиск через партійні й комсомольські організації. І це діяло початково перш за все тому що не сформувалось системної опозиції у шістдесятників. Однак згодом висвітлення суспільних проблем змінюється на правозахисні акції. І поява руху «підписантів» свідчить про наростання системної опозиції в їх середовищі. Однак як покаже історія далі все ж таки дисиденти не витримали посиленого тиску радянської влади. Легальна діяльність втонула в умовах ідеологічної сфери неосталінізму [52].

Отже, феномен ХХ з'їзду характерний критикою М. Хрущова щодо функціонування комуністичної системи й правління Й. Сталіна зокрема, де оголосили про лібералізацію в житті суспільства, однак таке явище проявлялось частково. З огляду на це починають гуртуватись українці, які прагнуть відстоювати національні інтереси з подальшим відокремлення УРСР від СРСР і становленням її як незалежної і суверенної держави. Це зумовить появу підпільних об'єднань і організацій серед робітників та інтелігенції. Діяльність митців створила напрям «шістдесятництва». Слід зауважити, що переслідування інакодумців не припинилося.

1.2 Розуміння сутності понять «дисидентство» та «дисидент»

В історичній науці питання тлумачення такого поняття як «дисидентство» стоїть дуже гостро перш за все тому, що існує реальна поляризація думок серед вчених щодо трактування цього терміну, що в свою чергу свідчить про відсутність єдино визначеного та унормованого поняття щодо розуміння сутності дослідження хто такий «дисидент», яка є його роль в суспільно-політичному процесі державотворення загалом та участь в дисидентському русі зокрема.

Громадський діяч та журналіст Клейнер Ізраїль Абрамович стверджував, що «дисидентство» - це національно-визвольні течії серед народів СРСР [29]. Історик Михайло Демкович-Добрянський трактував це

поняття як «діяльність лояльних радянських громадян, які є активними членами партії» [18], Петро Потічний вважає, що це «вияв українського націоналізму» [49], а Людмила Коханова та Леонід Голубович – рух інтелектуалів, соціально-політичний протест інтелігенції проти системи [36]. Олександр Зінов'єв запропонував розширити значення терміну «дисидентство», зарахувавши до дисидентів усіх осіб, хто був в ті чи іншій мірі у конфлікті із радянською владою [25]. Аналогічну точку зору демонстрував Андрій Альмарик, який вбачав в дисидентстві могутню опозицію, яка спрямовувала свою діяльність проти різних явищ ідеології і здійснення їх на практиці владним режимом [4].

Дисидентство як опір тоталітаризму із різними формами й напрямками та розгалужений за соціальним складом розглядали у своїх працях низка вчених, зокрема Орест Субтельний та Юрій Зайцев [22]. Дослідники новітньої історії України: Іван Лисяк-Рудницький, Тарас Гунчак, Роман Сольчаник, Анатолій Камінський запропонували розглядати «дисидентство» як одну з течій, що існує в суспільно-політичній думці народу та намагається боротись із офіційними доктринами в усіх сферах духовного й матеріального життя [34]. Лариса Богораз стверджувала, що «дисидентство» - це тип соціальної поведінки [9], а Людмила Алексєєва у праці «История инакомыслия в СССР. Новейший период» розглядає цей термін як синонім терміну «інакодумство», і вважає, що доцільніше застосовувати саме це поняття [2].

Український історик Бажан О. Г. у науковій праці «Дисидентство в УРСР: спроба дефініції» запропонував розуміти «дисидентство» як сукупність філософських, економічних, політичних, релігійних і культурних поглядів, які спрямовують свою діяльність для протистояння повністю або частково офіційним поглядам в усіх сферах духовного й матеріального життя суспільства. Від початку свого зародження і поступового розвитку дисидентство все активніше впливає на свідомість суспільства, вливається в

різні соціальні прошарки й сприяє створенню рухів, які протистоять радянській владі. Людина, погляди, переконання і дії якої розходяться повністю чи частково з положеннями ідеології, які реалізуються практично тоталітарним режимом, слід вважати «дисидентом». Водночас дотримання подібної точки зору не дозволяє розглядати будь-яку, навіть не переслідувану юридичну чи політичну форму протесту проти існуючого режиму як вияв дисидентства: незадоволення певною групою людей діями, рішеннями й політикою керівників влади чи поява деяких ознак громадської активності [5].

Суттєвим значенням для історичної науки є розуміння охоплення такого явища, як «дисидентство» в часовому просторі. Більшість дослідників позначають 60-80-ті роки ХХ століття. Рой Медведєв стверджував, що на всіх етапах розвитку будь-якого суспільства загалом та радянського зокрема дисидентство функціонувало в різних формах. А політика радянської влади, спрямована на придушення й пригнічення, тих, кого можна вважати прибічником дисидентства, не послаблювала, а навпаки тільки підсилювала його суспільну значущість, що в свою чергу зумовлювало поступ поширення «дисидентства» на території радянської України [38].

Юрій Лукін стверджував, що в суспільстві є не лише ті, які підтримують політику влади, її ідеологію, політичну систему, а й ті – хто засуджує таку політику, а прикладів такого в історії більше, аніж достатньо. Член Української Гельсінської групи Юрій Литвин стверджує, що дисидентство існувало в кожній країні, але, там де є демократія, воно існує легально, а де тоталітаризм – поза законом, тобто фактичне і юридичне права на існування та суспільне само визнання відсутні [35].

Отже, «дисидентство» - це організована діяльність представників певного народу, які, маючи «радянське» громадянство, боролися з

політичною системою СРСР за національні інтереси. Такого борця називають «дисидент».

1.3 Періодизація і масштаби дисидентського руху в УРСР

У 50-ті роки ХХ ст. набуває нового розмаху підпільний рух в УРСР, цьому свідчать наступні цифри: за даними КГБ, протягом 1954-1959 років було ліквідовано 183 «націоналістичних і антирадянських угруповань», засуджено 1879 осіб; із них 46 угруповань, в яких налічувалось 245 осіб у середовищі інтелігенції та молоді. Колм ХХ зїзд КПРС ознаменував процес десталінізації й демократизації радянського суспільства, в УРСР та інших республіках Радянського Союзу зароджується дисидентський рух [51].

Протягом 50-х – 60-х років ХХ ст. дисидентський рух, незважаючи на репресії радянської влади, найбільш зосереджений був в західній частині УРСР. Хоча рух мав різномірний характер і мету, в утворених групах і організаціях переважала національна ідея. А негативні реакції радянської влади на їх діяльність: репресії, переслідування, різні обмеження й заборони навпаки не послаблювали, а підсилювали це явище завдяки взаємодії дисидентів між собою.

Здебільшого організації намагались проводити пропаганду й агітацію серед населення. Українська Робітничо-Селянська Спілка (1959-1961 роки), за пропозицією В. Луцьківа, відразу відмовлялись від ідеї підпільної боротьби, оскільки такий метод вважали застарілим та неефективним [3].

Кінець 50-х років ХХ ст. характеризується формуванням нової течії в розвитку українського дисидентського руху. З'являється активна діяльність молодих митців, які боролись з радянським режимом за допомогою «слова». В історичній науці їх прийнято називати «шістдесятниками». На пробудження діяльності поетів, музикантів, істориків, публіцистів, художників вплинула хрущовська «відлига». Основна спрямованість: відродження національної культури й боротьба з русифікацією. Поступово

рух шістдесятників еволюціонував від культурологічного до громадянського спрямування. Застосування репресій проти митців показало, що легальні методи боротьби є малоефективними у розв'язанні національного питання. Відверто протидіючи, маючи свободу, з кінця 50-х до початку 70-х років ХХ ст. політиці радянської влади, з 1972 р. національно орієнтовані дисиденти продовжують це робити і в неволі. Завдяки «шістдесятництву» було сформовано перші осередки громадянського суспільства й визначено подальший розвиток дисидентського руху в УРСР.

З огляду на поширеність інакодумства органи КДБ впроваджували різні заходи щодо протидії цьому явищу. Вперше були підкинуті наркотики під час обшуків. Почалась практика сфабрикування кримінальних справ і організація таємничих убивств [24].

Наприкінці 1976 р. в УРСР з'являється Українська громадська група (УГГ) сприяння виконанню Гельсінських угод. Така правозахисна організація в УРСР сформувалася одразу після підписання владою СРСР вищевказаних угод. Метою діяльності групи були легальні дії щодо захисту прав людини, спираючись на статті Заключного Акту Гельсінських угод.

Правозахисний рух, на відмінно від інших рухів і течій, не протиставляв себе радянській системі, а діяв всередині неї. Таким чином боротьба відбувалась законним шляхом із завданням контролю і змушення дотримання Конституції, законів і міжнародних угод радянською владою [58].

Незважаючи на те, що робота УГГ мала правозахисний характер, вона ще й зосереджувалась на проблемах відродження й збереження національної культури, шляхом створення й поширення заяв, меморандумів, звернень. З початку функціонування організація зазнавала репресій з боку радянської влади, а з 1979 р. вступати до неї було небезпечно, бо існувала загроза арештів і засудження за «штучно» створеним кримінальним звинуваченням

або згідно статті 62 КК УРСР. До 1982 р. всіх членів групи було засуджено. За підсумками діяльності УГГ, вся її увага була зосереджена на фіксації порушень радянською владою забезпечення права українців на національну рівність.

Дисидентський рух в УРСР з середини 80-х років ХХ ст. поступово згасає. Це було зумовлено насамперед репресіями. Однак, хоч усіх членів УГГ засудили, про розпуск цієї організації ніхто не говорив, тому що постійно з'являлися нові борці за справедливість і національне питання [57].

Приблизно 30-31 серпня 1992 р. експертам, які входили до Комітету з прав людини ВР Російської Федерації Конституційним судом було поставлено завдання: з'ясувати, наскільки тісно співпрацювали органи КДБ та Президія ЦК КПРС між собою, а також яка їх роль у репресіях проти дисидентів. Подія відбулась під час міжнародної конференції з історії дисидентського руху в СРСР, яку організували вперше. М. Охотін, М. Петров і А. Рогінський під керівництвом Сергія Ковальова, вивчивши документи так званого Президентського архіву, дійшли до наступних висновків: у період з 1958 р. протягом 28 років за «політичними» статтями (58, 70, 190 ст.) засуджено близько 6000 осіб. До цього списку не входили:

- ✓ засуджені за небажання служити в армії;
- ✓ засуджені за сфальсифікованими кримінальними справами;
- ✓ автори анонімних антирадянських листівок;
- ✓ жертви зловживань «репресивної психіатрії»;
- ✓ жертви позасудових розправ – політичних вбивств, побиття.

Судові репресії з боку представників КДБ не є винятком. Поширеними були й позасудові методи покарання й впливу стосовно інакодумців. Підозрілих осіб викликали до першого відділу установ чи до парткому чи безпосередньо до «кадебістів» з метою попередження певних дій, виявлення особистого ставлення до політики радянської влади чи натякнути про

припинення спілкування з певними особами, а також проведення антирадянської діяльності, зокрема під час спілкування з різними людьми або читання й поширення «ворожих» книжок. Такі бесіди вважалися «рятівними», а якщо не допомагали, то одразу арешт і табір для дисидента. Водночас цей процес допомагав режиму отримати інформацію й про інших людей. По завершенню процедури «профілакування» представники КДБ відносили людину до однієї із двох категорій: особа, яка проявляє себе політично шкідливою або особа, яка має зв'язки з іноземцями й проявляє зрадницькі плани. Така «профілактика», запроваджена за ініціативи Ю. Андропова з травня 1967 р., була застосована до близько півмільйона осіб, які після процесу слідства писали «пояснювальні записки». Такі документи додавали до справи й слугували матеріалом для подальших переслідувань. Однак на проведення таких «бесід» і вимагання «пояснювальних записок» від «профілакованих» «кадебісти» не мали жодного законного права. Тому така практика вважається незаконною.

Раз на три дні «кадебісти» були зобов'язані звітувати Політбюро. Інформаційний бюлетень вміщався на двох-трьох сторінках машинопису з інформацією про ситуацію в країні. Кожен третій такий бюлетень описує настрої серед робітників, які були спрямовані проти радянської влади. Починаючи з 1967 р. протягом 19 років органи КДБ розкрили близько 6000 підпільних організацій.

Інформативність таких масштабів охоплює увесь радянський простір, тому конкретно щодо того, скільки їх було в УРСР потребує подальших досліджень. Проте слід зауважити, що дисидентський рух у порівнянні з іншими республіками СРСР був чисельним. Це підтверджують спогади самих дисидентів. І. Гель говорив, що коли він приїхав до Мордовії у населений пункт Явас-11, то вперше побачив радянські концтабори. Там було близько 2000 осіб, відсотків п'ятдесят з яких – українці.

З огляду на масштабність дисидентського руху в УРСР, можна припустити, що її частка серед загальної кількості тих, хто потрапив до поля зору слідчих КДБ становить щонайменше 30%, а тому в кількісних вимірах це приблизно 150 тисяч осіб [24].

Отже, таким чином історію українського дисидентського руху можна поділити на чотири етапи: зародження (середина 1950-х – початок 1960-х років); рух шістдесятників (кінець 1950-х – 1972 рік); Гельсінський рух (середина 1976 – початок 1980-х років); «затишшя перед бурею» (початок 1980-х – 1987 рік). Дисидентський рух в Україні є явищем масштабним не тільки з точки зору історії, території поширення й охоплення, а і з точки зору кількості задіяних осіб в цьому явищі, які нараховуються сотнями тисяч людських доль.

РОЗДІЛ 2

НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСТВА 50-Х-60-Х РОКІВ ХХ СТ.: ПОЛІТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ РУХИ

2.1 Українське дисидентство в образі політичних партій

2.1.1 Реалістичний робітничий гурток демократів

Одним із організаторів «Реалістичного робітничого гуртка демократів» (навесні 1956 р.) є вісімнадцятирічний слюсар із м. Сталіно (нині м. Донецьк) – Дониченко Євген Григорович. Його світогляд до моменту створення організації сформували: реалістична картина процесу колективізації, голодомор 1932-1933 років, репресії й арешти, а також зарубіжна радіостанція «Голос Америки», в передачах якої висвітлювали дійсність життя в СРСР, що не збігалася з реальністю політичного й суспільного життя, про яке так завзято інформувало населення радянська інформаційна система [10].

Керівник управління КДБ по Сталінській області стверджував, що Є. Дониченко наслухався іноземних передач, які вели антирадянську політику й вирішив створити організацію з молодими людьми, коли зрозумів, що в СРСР відсутня демократія. Додатковим чинником на вплив світогляду мали розповіді про повстання політичних в'язнів Воркути.

Ще однією передумовою створення цієї організації була критика режиму, що сформувався під час правління Й. Сталіна й лібералізація суспільно-політичного життя в ході процесів десталінізації, а також страйковий рух шахтарів і робітників Донбасу кінця 1950-х – початку 1960-х років. В цей час страйковий рух охопив практично всю УРСР, тому часто організаційні комітети страйків переростали в ядро дисидентських робітничих організацій [33].

До гуртка входило 10 осіб, які діяли з метою боротися з існуючим ладом, його зміною та мали стати основою майбутньої демократичної партії, яка мала реалізувати процес демократизації суспільства. Серед них були: Микола Малий, Анатолій Гапченко, Анатолій Сергієнко, Сергій Володченко, брати Мельникови, Юрій Мациков [10]. Дисиденти розробили конспіративні псевдоніми, шифр, текст вступної присяги, статут і почали сплачувати членські внески. Початковою формою боротьби була агітація і пропаганда. Є. Дониченко особисто писав діячам української культури листи із закликом захищати народ, а не прикрашати дійсність. Серед населення Донбасу члени організації «Реалістичний робітничий гурток демократів» розповсюджували власний часопис «Свободное слово» [48], й різні листівки політичного характеру: «Сталін – ворог народу», «Вороги народу – в Кремлі», «Дайте свободу політв'язням», «Хрущов заліз до кишені робочого люду», «Геть Хрущова!», «Не вірте комуністам!», «Не вірте чекістам!», «Слава Ісусу Христу!», листівки до роковин повстання в Познані й Берліні; листівки, що висвітлювали актуальні питання повсякденного життя: введення податку на худобу, державної грошової позики, засудження порушення прав громадян, закликання до непокори комуністичній владі. Також поширено приблизно 150 листівок з нагоди річниці розстрілу поета – Фальківського Дмитра Никаноровича (справжнє прізвище Левчук) – представника розстріляного відродження, якого звинувачували в «буржуазному націоналізмі», а в 1956 р. реабілітований посмертно. Листівки писали від руки друкованими літерами. За півтора роки існування виготовлено близько 3 тис.

У 1957 році дисиденти до Великодня видали вищевказану листівку «Слава Ісусу Христу!». Таким чином вони протестували проти антирелігійної пропаганди, що здійснювала радянська влада. Чи була близькою ідея відродження релігії для членів організації стверджувати складно, адже такий випадок був разовим. Скоріше за все можна вважати це протестом щодо

недотримання гарантування прав людини на свободу совісті з боку радянської влади. [46].

Згодом їх діяльність мала би стати революційною. Є. Дониченко збирав списки комуністів, комсомольців, чекістів, дані про дислокацію військових частин, а також виготовив брошуру «Что такое демократы». Завдання керівництва робітничої організації полягало у створенні нелегальних осередків, які мали би об'єднатися в майбутньому як демократична партія й поширювати ідеї серед суспільства, що мало би зумовити народне повстання у поєднанні з партизанськими діями й диверсіями. Така партія мала би стати альтернативою КПРС й змінити суспільний лад шляхом збройного повстання, яке мало би розпочатись із окраїнних регіонів радянської держави (Донбас і Західна Україна). Після здобуття перемоги передбачалося проведення вільних всенародних демократичних виборів на багатопартійній основі й створення коаліційного уряду. Аналогічну систему народовладдя бажали запровадити й на підприємствах під час процедури обрання керівництва. Не оминули й питання в аграрній політиці: землю планували розподілити між селянами за кількістю членів родини без права її продажу, тобто були прихильниками ідеї «чорного переділу» земельних ресурсів. Дисиденти також сповідували ідею робітничого контролю над підприємствами за умови державної власності в промисловості й транспорті. Однак маючи радикальні наміри, дисиденти не ставили за мету створення незалежної Української держави. Це пояснюється тим, що категорія «радянський народ» була актуальною в ті часи, а головною метою боротьби було покращення умов життя селян і робітників і здобуття демократичних прав і свобод. Таке явище можна пояснити насамперед рівнем освітньої підготовки і життєвим досвідом дисидентів, а також їх загальною політичною культурою робітничого середовища. Втілити задумане не вдалося через арешти членів організації [48].

3 серпня 1957 року Є. Дониченка заарештували. Під час обшуку вилучили саморобні патрони, листівки, щоденникові нотатки, виписки з книг про насильницьку колективізацію. Не менш важливими були знайдені три брошури зі статтями: «Декларація прав трудящих», «Маніфест Демократичної партії», «Демократичне вчення нашої партії», «Правила конспірації революційного підпілля», «Що таке демократія», «Статут і програма гуртка», «Завдання опозиції», «Проекти з'їздів партії». У цих документах простежується дотримання принципів соціал-демократичного устрою суспільства, повернення до справжньої марксистської системи цінностей шляхом відмови від диктатури комуністичної партії. Засуджений 29 листопада 1957 року до 8-ми років позбавлення волі у мордовських таборах, де познайомився із митрополитом УГКЦ – Йосифом Сліпим та 5 років заслання. Згідно до постанови президії ВР УРСР помилуваний 8 травня 1964 р. після звільнення.

Підтримував зв'язки з: Олексою Тихим – правозахисник, учитель і мовознавець. За критику введення в Угорщину радянських військ і за захист прав співвітчизників отримав два терміни арешту – 12 та 10 років відповідно. Інших дисидентів арешти не оминули: А. Сергієнко отримав 6 років таборів, М. Малий і С. Володченко – 4 роки.

Існує думка, що організація «Реалістичний робітничий гурток демократів» є подібною до марксистських гуртків, які використовували підпільні методи боротьби проти існуючої влади. Ідея таких об'єднань полягала в корекції чи зміні партійного курсу відповідно до марксистських положень або встановлення марксистського режиму шляхом зміни влади, тому що існуюча влада нездатна йти правильним шляхом [10].

У статті «Ідейний зміст діяльності робітничих дисидентських груп на Донбасі» В. М. Проскурнін, порівнюючи національно-визвольну та робітничу течії дисидентського руху на Донеччині зробив певні висновки: поява течій

пояснюється незадоволенням суспільства існуючим станом речей і тому ідеї формувались відповідно до існуючих проблем. Для робітників це були проблеми соціально-економічного аспекту: затримка заробітної плати, погані умови праці, свавілля керівництва, а для гуманітарної інтелігенції – відсутність свободи творчості, утиски національної культури, порушення демократичних основ. Спільним же було для обох течій протест проти тоталітаризму й боротьба за демократичні права й свободи.

Вчений порівняв ідейні принципи й форми боротьби дисидентських організацій: «Реалістичного гуртка» й Української робітничо-селянської спілки (УРСС). Це обумовлено тим, що їх діяльність хронологічно співпадає. В. М. Проскурін зробив наступні висновки: обидві організації вихідні свої положення вбачали у вченні марксизму-ленінізму, тому що тодішня політична ситуація була спотворенням істинних принципів марксистського вчення і треба було відроджувати його у всій чистоті; гостро засуджували методи тоталітарного державного управління, закликаючи на принципах свободи й демократії перебудувати суспільство; створити широку партійну мережу й пропагувати ідеї в народних масах з метою створення революції. Водночас існували й відмінні чинники, зокрема методи боротьби. УРСС планувала втілювати ідею серед народу й вести боротьбу проти радянського режиму мирним шляхом, в той час як «Реалістичний гурток» - збройним протистоянням. Це враховуючи той фактор, що УРСС сформували колишні воїни УПА, а «Реалістичний гурток» - робітнича й учнівська молодь. Ще одна відмінність полягала в ідеї ставлення учасників до питання незалежності Української держави. Учасники групи Є. Дониченка не піднімали цього питання взагалі, адже їх цікавила соціальна справедливість і демократичний устрій держави, в той час як здобуття незалежності України для членів УРСС було кінцевою метою боротьби [46].

Отже, така загальна спрямованість ідейного змісту діяльності «Реалістичного гуртка»: намагання покращити участь суспільства в

керуванні державою, надання права критикувати владу, дотримуватись демократичних прав і свобод громадян, засудження тоталітарних методів зі сторони влади дає підстави вважати цю організацію як одну з тих, які відносять до дисидентського руху. Однак арешт дисидентів завадив їм втілити повноцінно зміст програмної діяльності. А ідеї дисидентського руху робітничої молоді були слабо оформленими й розвиненими та стосувались здебільшого покращення життя робітників.

2.1.2 Об'єднана партія визволення України

Об'єднана партія визволення України, що підпільно існувала на території Станіславської області (Івано-Франківська), є однією з перших дисидентських організацій в Україні, яка намагалася поширити діяльність на всю територію УРСР і була створена у 1957 р. Ініціаторами створення виступали зокрема ті, хто ще у 1948 р. перебували у складі молодіжної організації ОУН с. П'ядики Коломийського району: Б. Германюк, Я. Ткачук, М. Площак. Ця політична організація була створена після ліквідації збройного 24р.24 іденти підпілля для боротьби проти існуючого в СРСР ладу, відмежування України від СРСР і утворення незалежної держави. Головними причинами цьому слугувало несправедливе ставлення комуністів до звичайних людей, утиски українців, які говорили рідною мовою та посилення процесу русифікації серед українського населення. Очільник ОПВУ Б. Германюк вважав радянську державу інститутом насильства.

Метою ОПВУ було знищення соціалістичного рабства деспотизму, виведення УРСР зі складу СРСР, ідейне покликання створити незалежну суверенну національну державу – Українська народна республіка, де за її основу мав повстати справедливий і здоровий демократичний соціалізм. Завданням учасників дисидентської підпільної організації полягало у виявленні незадоволених радянською владою осіб серед молоді й приєднання їх до партії, для того щоб розширити організацію на території Станіславської області. Члени ОПВУ вважали, що це є важливим чинником у боротьбі проти

радянської влади за відокремлення республіки від СРСР, а також створення незалежної держави. Очолити майбутню державу мала би утворена ними партія. Учасники дисидентської підпільної організації мали намір створити осередки на всій території України, налагодити співпрацю з подібними організаціями в інших радянських республіках, щоб разом посприяти розвалу союзної держави [15].

Учасниками партії було розроблено ряд програмних документів для досягнення своїх завдань у вигляді статуту й клятви ОПВУ. Вони були побудовані на організаційних і ідеологічних принципах ОУН.

Статут організації був розроблений Б. Тимківом, Я. Ткачуком і І. Струтинським. Документ складається із передмови й п'яти розділів. У передмові до статуту написано, що партією вважається група, або союз людей, які створюються в організації з певними політичними напрямками, відстоюючи ті чи інші інтереси суспільства. Також зазначено, що ОПВУ відстоює інтереси народу й бореться за його краще життя, культуру й за державу, яка є суверенною. Законом роботи партії вважається статут партії, а кожен, хто входить до її складу має його дотримуватися. Передбачалося право учасникам дописувати статут або вносити поправки в його зміст під час партійних скликань [14].

У розділі першому вміщено загальні відомості про партію і визначено обов'язки членів організації. ОПВУ є добровільним загоном членів-однодумців, який організований з людей робітничого класу, трудового селянства, трудової інтелігенції в боротьбі за національну незалежність України. Завдання партії полягають у створенні міцного й розумного керівництва, боротьбі за високу дисципліну в організації. Обов'язками членів ОПВУ є всесторонньо охороняти й зміцнювати єдність партії, бути активними учасниками у виконанні партійних рішень, завжди правдивими перед партією і народом, пильними на будь-якій ділянці своєї роботи,

повсякденно зміцнювати зв'язок з народними масами, придивлятися до потреб народу та їхнього життя, вести серед мас агітаційно-пропагандистську роботу, бути дисциплінованими членами, підвищувати свою свідомість.

У розділі другому пояснювалось, кого вважають кандидатами для вступу до партії та які їхні початкові обов'язки. Кожен, хто має намір вступити до ОПВУ, повинен дотримуватися статуту й виконувати будь-які доручення інших членів партії, сприяти розширенню організації, тобто активно залучати нових учасників. Члени партії повинні бути присутні на зборах, сплачувати членські внески й робити все, щоб прискорити вихід України з СРСР. Учасники організації зобов'язані всесторонньо охороняти й зміцнювати єдність партії, бути завжди правдивими перед одно партійцями й народом, бути прикладом у роботі партії і поведінці з людьми, підвищувати свої політичні й наукові знання, повсякденно зміцнювати зв'язки з народними масами, звертати увагу на потреби народу та їхнього життя, проводити активно агітаційно-організаторську роботу й пам'ятати, що найкраще досягнута ціль буде тоді, коли ОПВУ матиме тісні зв'язки з народом і відповідно гарантуватиме й захищатиме їхні права.

У третьому розділі статуту визначено принципи, згідно яких має будуватися організація. Одним з них є впровадження демократичного централізму всередині партії. У розділі підкреслено, що партія має вести справедливу боротьбу за ліквідацію деспотизму, соціалістичного рабства, виведення УРСР зі складу СРСР, побудову держави, яка має стати незалежною, суверенною під назвою Українська народна республіка, в якій панує справедливий й здоровий демократичний соціалізм.

У четвертому розділі закладено основу вищих партійних органів. З'їзд партії вважатиметься найвищим органом партії, який має повноваження обирати голову, секретаря, Центральний комітет (ЦК), Контрольний партійний комітет (КПК), який очолюватиме лідер. Обраний Голова партії

скликав з'їзди, підписував рішення засідання ЦК. За збереження партійних документів відповідав секретар. Контролювати секретаря, членів, а також кандидатів партії щодо дотримання дисципліни входило до повноважень КПК, які окрім цього ще завідували касою членських внесків. Той, хто очолював цей орган, мав звітувати перед кожним з'їздом.

У п'ятому розділі запропоновано основи створення ОПВУ. Визначено, що основою створеної партії є первинна партійна організація, яка може сформуватися у будь-якому місці (шахті, фабриці, заводі, колгоспі). Вона є дійсною за умови входження до її складу хоча би трьох осіб й два-три кандидати на вступ до головної партії. У розділі сформовано основні завдання партійних осередків. Там, де існує створена ОПВУ, має проходити агітаційна робота серед населення, яка сприятиме підсиленню духу національної гордості за свою Батьківщину та за її право на існування як самостійної держави. Члени партійних осередків повинні шукати людей, відданих партії та виховувати їх у своєму дусі.

Шостий розділ охоплює питання сплати членських внесків. Кожний член партії мав сплачувати 2% від своєї заробітної плати на потреби ОПВУ. Завідувати касою членських внесків мав КПК [67].

Навесні 1958 р. відбувся з'їзд членів організації у Вигоді. Там було обговорено проект статуту й прийнято його з поправками, внесеними І. Струтинським і В. Площакком. Що стосується назви організації, то Б. Германюк пропонував назвати її «Об'єднана партія робітників, селян», а Б. Тимків запропонував «Об'єднана партія України». Були й інші версії, щодо назви організації: «Інтелігентно-робітничо-селянська партія «Свобода Нації»». Однак на зборах встановили назву «Об'єднана партія визволення України». Таке рішення ухвалено у зв'язку з тим, що метою партії було саме відокремлення республіки від СРСР, а слово «об'єднана» натякало на те, що партія повинна згуртувати населення задля спільної боротьби проти

радянської влади, а причиною поразок у минулому була відсутність єдності всіх національних сил. Влітку 1958 р. назву партії було доповнено словом «демократична» і вона отримала таку назву: «Об'єднана демократична партія визволення України» (ОДПВУ).

До партії приймали людей незалежно від їх релігійних переконань, світогляду й соціального походження. Кожен, хто бажав вибороти свободу України, міг стати членом ОДПВУ. На зборах, які були закритими, обговорювали кандидатури потенційних членів, а потім їм пропонували вступити до організації. Усі, хто виявляв бажання стати членом ОДПВУ, повинні були скласти клятву, згідно якої кожен, хто вступає до організації, повинен перед учасниками дати клятву кров'ю, що буде чесно дотримуватись виконання будь-яких завдань, поставлених перед ним, щоб швидше сформувати оновлену державу, а також вести агітаційну роботу. Наприкінці клятви підкреслено, що кожний повинен тримати в таємниці існування партії і якщо потрапить у ворожі руки, триматися до останнього [23].

В окремих документах викладено бачення майбутнього конституційного ладу самостійної України. Б. Тимків склав структуру державного устрою, згідно якої Україна повинна бути суверенною, самостійною, незалежною державою, усі внутрішні питання, які є спірними, має вирішувати лише український народ. Український національний уряд формується з обраних народом людей, які мають довіру. Народне віче, яке обиратиме із свого складу постійно діючий Уряд Рад, склад Головної Ради, народних представників і заступників, мало б стати Найвищим органом держави. Народне віче і Раду народних представників обиратимуть на шість років.

І. Струтинський визначив найвищі державні посади в українському уряді, якими мали бути, зокрема, перший та другий секретарі, міністри

оборони, фінансів, червоного хреста, начальники відділу прокуратури України, відділу з питань хлібозабезпечення, начальники розвідки, контррозвідки України, з політичної підготовки, з організації людей, головного редактора преси України [16].

Отже, члени партії ОДПВУ ставили перед собою мету знищити соціалістичне рабство деспотизму, вивести Україну зі складу СРСР, побудувати незалежну суверенну національну державу – Українську народну республіку на основі справедливого демократичного соціалізму. Учасники організації за соціальним походженням були селяни, а за професійною ознакою – робітниками. Політична підпільна організація мала свої засади, які викладені в програмних документах, що були витримані у дусі радикального соціал-націоналізму демократичного типу. У майбутньому члени ОДПВУ бачили Україну незалежною державою і тому для цього розробили перелік найвищих посад в українському уряді й структуру державного устрою задля втілення основи Конституції самостійної України. ОДПВУ належала до самостійницьких дисидентських організацій та спиралася на досвід діяльності ОУН.

2.1.3 Український Національний Комітет

Протягом 1957-1962 років на території Рівненської і Львівської областей діяла підпільна дисидентська організація Український Національний Комітет (УНК), яка була створена молодими робітниками на чолі з Грициною Богданом Михайловичем – протягом 1951-1956 рр. працював на Львівському автобусному заводі, від 1956 р. – машинно-будівному. Влітку 1957 р. разом з Іваном Ковалем створив підпільну дисидентську організацію, до основної ланки якої залучили 27 осіб, а загалом – 150.

Дисидентами була розроблена спеціальна програма діяльності, в якій було передбачено здобути повну національну незалежність, виселення не

українців з України, створення національної армії, колгоспна система мала бути ліквідована, а уряд сформований з етнічних українців. Діяльність організації мала поступово розширитись шляхом підготовки патріотів і відрядженням їх до східних областей УРСР з метою піднесення національної свідомості серед населення.

Задля реалізації основної мети організація одним із засобів вважала створення таємної друкарні. Насамперед планували створювати літературу з історії та економіки України, але обов'язково з акцентуванням уваги на боротьбі українського народу за незалежність й можливість самостійного економічного існування країни. Окрім літератури видавати власну газету «Робітниче слово». Тому на початковому етапі існування організації першочерговим завданням було накопичення людського і грошового ресурсів. Останнє мало здійснюватись на основі членських внесків. Програма мала бути реалізована протягом 10 років [1].

Брати Григорій та Олекса Зельмани займалися будівництвом схрону для друкарні, а Антін Каспришин – робітник державної друкарні, допомагав діставати шрифт для друку. У липні 1961 р. учасників УНК арештували слідчі КДБ. Викладач Львівського національного університету, який мав стати майбутнім теоретиком організації, редактором її видань, став найбільшим зрадником, який передавав всю інформацію органам КДБ.

Богдана Грицину, Івана Ковалю, Романа Гурного та Володимира Гнота було засуджено до страти. Останніх двох змусили підписати «зізнання», ніби вони теж є керівниками УНК, гарантуючи при цьому, що це ніяк не вплине на судовий вирок. Тому їм Верховний Суд УРСР за касаційними скаргами замінив кару смерті на 15 років ув'язнення. Інших учасників було засуджено на строк більше 10 років таборів суворого режиму (ТСР): Григорій Зельман, Мирон Йовчик, Павло Климчак, Гнат Кузик, Микола Мелех, Василь Сорока, Василь Кіндрат, Олексій Зельман, Микола Курило, Степан Покора, Олекса

Теглівець, Омеляна Хом'якевич та Микола Мельничук, Микола Машталер та Олекса Мінько. Однак Антіна Каспришина ув'язнили на 5 років [21].

Отже, метою діяльності УНК було відновлення національної незалежності України й встановлення справедливого суспільного ладу. Програма УНК визначала форми і методи боротьби, висуваючи на перше місце пропагандистську діяльність, але залишаючи за собою право у виняткових випадках скористатися зброєю. Здобути національну незалежність передбачалось поширенням народного повстання в країні, а потім провести етнічну політику, згідно якої всіх тих, хто не є українцем, виселити за межі держави.

2.1.4 Український національний фронт

На теренах УРСР у 1964-1967 рр. під керівництвом Зеновія Красівського і Дмитра Квечка діяла підпільна самостійницька дисидентська організація – Український національний фронт (УНФ). Провідною політико-ідеологічною засадою є український націоналізм, який вчені тлумачать як «гуманний». На теоретико-програмові концепції УНФ вплинули постанови Третього Надзвичайного великого збору Організації українських націоналістів (ОУН) 1943 р. і програмової платформи Української головної визвольної ради (УГВР) 1944 р. Не обійшлося і без впливу таких провідних оонівських теоретиків: Осип Дяків («Горновий»), Петро Федун («Полтава»), Всеволод Богдан («Рамзенко»). Члени організації видавали постійне періодичне видання «Воля і Батьківщина» [59].

Охоплення всіх сфер суспільного життя, впровадження демократичних принципів свободи й рівності було покладено в основу програми УНФ. Ідеологія базувалась на засадах українського націоналізму, успадкувавши їх від представників ОУН. «Гуманний націоналізм» проявлявся ідеологічним фундаментом боротьби за незалежність. У журналі «Воля і Батьківщина» за листопад 1964 р. у документі «Національно-визвольна боротьба і злочини

колоніалістів» зазначено, що націоналізм визволених народів або тих, що борються за визволення, є гуманним націоналізмом, що перероджується в імперіалізм. Колоніалізм є причиною виникнення імперіалізму, а їхнім ворогом є націоналізм. Якщо нація не виступає під прапором гуманного націоналізму, то вона не може розраховувати на успіх у боротьбі проти колоніалізму [60].

В УНФ вважали, що дотримання позицій «гуманного націоналізму» допоможе вибороти національне визволення з під завалів московського імперіалізму. Одночасно з цим слід підтримати у визволенні й інші поневолені народи Східної Європи, допомогти створити національний соціалізм. Зовнішня політика таких держав має бути сформована на засадах нейтралітету.

Створена нова Українська держава мала б бути соціальною, демократичною, правовою республікою з народним соціалізмом, що побудований на принципах процвітання, соціальної справедливості, свободи й народовладдя і самостійності [61]. За своїм характером держава загального інтересу має бути народною, побудованою на засадах централізму й автономії, де відстоюватимуться як місцеві, так і загальнонаціональні інтереси. В майбутньому мала би сформуватись в державі ліберальна демократія [40].

Отже, український дисидентський рух набув національно-демократичного забарвлення з цілеспрямованим пошуком соціальної і національної справедливості. Свідченням цьому є «гуманний націоналізм» УНФ, де метою боротьби вважалась повна незалежність України шляхом революційних змін, де пріоритетними будуть права й свободи громадянина, забезпечення прав українців на рівноправність усіх національностей і вільний їх розвиток в Україні. Тому в концепції «гуманного націоналізму» Україна постає як самостійна й соборна демократична республіка.

2.2 Прояви національних поглядів у діяльності «шістдесятників»

Після смерті Й. Сталіна у 1953 році XX з'їзд КПРС розвінчує культ особи правителя і піддає нищівній критиці офіційну систему цінностей, які вважалися канонізованими. Починається час «хрущовської відлиги». До цього часу офіційна література створювали міфи про щасливе й успішне життя суспільства в СРСР. Ті, хто намагався перечити цьому, піддавалися терору. Однак національне питання України у складі СРСР поставало чи не головним у суспільному й політичному житті республіки.

Друга половина 50-х – початок 60-х років XX ст. вважається часом формування нового покоління інтелігенції, яке іменують шістдесятництвом, що уособлювало духовний феномен національного відродження. На формування шістдесятництва в Україні вплинула поезія діаспори Нью-Йоркської школи (Б. Бойчук, Ю. Тарнавський, Женья Васильківська, Е. Андрієвська, Патриція Калина, Віра Вовк) [32].

Суспільно-політичне явище, яке виникло на основі «десталінізації», є фазою спротиву інтелігенції тоталітарній системі, було розквітом на фоні «хрущовської відлиги» з легально опосередкованою опозицією в художньому стилі. Вчені припускають, що шістдесятництво виникло на ґрунті книжки І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР», яка наробила «шуму» в офіційних колах УРСР і надала автору «славу» буржуазного націоналіста.

Перш ніж розглядати «шістдесятництво» в контексті національного дисидентства, спробуємо розглянути що взагалі являє собою цей термін через призму визначень, які є в науковій літературі та в розумінні тих, кого відносять до цього національно-культурного руху.

Існує думка, що шістдесятництво – це індивідуальна опозиція тоталітарній системі. М. Домчук шістдесятництво розглядає як багатоаспектне художньо-естетичне явище у світовому й українському контексті.

Шістдесятництво – певний соціально-психологічний тип свідомості, притаманний насамперед інтелігенції. О. Пахльовська вважає «шістдесятництво» «філософією бунту», І. Жиленко – «рухом опору інтелігенції», Є. Сверстюк – «юним ідеалізмом і пошуком правди й чесної позиції», В. Дрозд – «імпульсивною мужністю», М. Наєнко – «суто художнім феноменом» [56].

Тамара Гундорова вважає шістдесятництво «родом інтелектуалізму», прикметами якого виступають: лібералізм, культ індивідуальної незалежності, спротив системі. Вчена стверджує, що шістдесятництво є міфогенним явищем, який створено свідомо. Таке явище створює у нас історичний, культурний та ідеологічний простори. В даному випадку під міфом слід розуміти наступне: система уявлень, яка є основою колективних цінностей, що утворилась в результаті поєднання індивідуальних рис. Л. Тарнашинська говорила: «покоління шістдесятників – це сума окремих особистостей, ядром якої є неповторна індивідуальність».

Г. Торунова вважає, що шістдесятники є живою легендою, які задля боротьби з радянським міфом, створили власний. Такий міф реалізовувався у творчості дисидентів. Михайлина Коцюбинська мислила, що шістдесятництво – це індивід, українець зокрема, і громадянин всесвіту загалом, який відокремив себе від аморфної маси середньоарифметичного радянського громадянина.

Письменники самі дали собі назву «шістдесятники». Вперше така назва згадується літературним критиком Станіславом Рассадіним у січні 1960 р. у статті «Шістдесятники» журналу «Юность». Ліна Костенко говорила так: «Ми тоді були молоді і не знали, що ми «шістдесятники». Іван Дзюба стверджував: «Поняття «шістдесятник», «шістдесятництво» асоціювалося з певним еталоном громадянської сміливості, інтелектуальної незалежності й етичної відповідальності».

М. Коцюбинська зазначала: «Шістдесятники – то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи». Євген Євтушенко наголошував: «покоління шістдесятників об'єднувало відчуття народу й громадянськості» [54].

Шістдесятництво – це доба всезагального духовного й морального піднесення в країні, яка з'явилася на фоні докорінних змін у внутрішній політиці держави, а наслідком стало повернення ясного бачення загальнолюдських цінностей суспільству на певний час. Свідома молода національна еліта, яка протиставила себе тоталітарному режиму у відповідь на політику денаціоналізації і порушення прав людини. І. Жиленко засвідчував: «Шістдесятництво – це рух опору, дух бунтарства, що об'єднав різних людей».

Хронологічні межі шістдесятництва є неоднорідними. В. Мельник стверджує про існування руху опору протягом десяти-дванадцяти років; Г. Касьянов стверджує про існування протягом 60-х-80-х 35р... ХХ ст; Ю. Ковалів – 50-ті-70-ті 35р... ХХ ст.

У вітчизняному літературознавстві існує два підходи розуміння феномену українського шістдесятництва:

- Моральна, культурницька, громадсько-політична опозиційність тоталітарній радянській системі (Г. Касьянов, І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська)
- Абсолютна політизація діяльності із пануючою на той час системою (Ю. Гудзь, В. Івашко, Т. Масловська, О. Пахльовська) 1

Дисиденти у формі публіцистичних творів вказували на проблеми демократизації радянського суспільства. Публіцистичний самвидав ознаменував початок політичного підґрунтя шістдесятників. Радянська влада ідентифікувала твори письменників як «агітація і пропаганда в

антирадянському руслі». Твердження про національну рівноправність є свідченням бажання знищити радянський тоталітаризм.

У праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Лисяк-Рудницький вбачає відродження інтегрального націоналізму й націонал-комунізму. У мовно апологетичних статтях С. Караванський і І. Дзюба критикували національну політику СРСР, стверджуючи, що вона є «антиленінською». М. Масютко у «Сучасний імперіалізм» та Є. Пронюк у «Стан і завдання українського визвольного руху» проявляли радикалізм до радянської влади загалом, а не до окремих її аспектів.

Добросовісне ставлення до Батьківщини й народу, дотримання соціалістичної законності й інтернаціоналістичної толерантності є ознаками націонал-комунізму. Але коли остання ознака почала характеризуватись тотальною русифікацією всіх народів СРСР, то виявилось, що така влада, яка порушує оголошені принципи, не є комуністичною.

У працях «Правосуддя чи рецидиви терору?» і «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» В. Чорновіл владну верхівку зображає порушниками закону, а шістдесятників, які є засудженими – законслухняними громадянами. Таким чином він апелював щодо існування «соціалістичної законності».

Шістдесятники були готові прийняти те комуністичне, яке не суперечило би національному. Націонал-комунізм шістдесятників послідовно переконував у неминучості ліберального реформування радянського суспільства.

І. Дзюба у статті «Україна в пошуках нової ідентичності» окреслював політичний проект «української України: модерна українська політична нація з творчою енергією як українського народу, так і представників інших національностей, держава, в якій представникам усіх національностей і етнічним групам буде належне місце [50].

Існувало два типи шістдесятників: «лірики» й «фізики». Різниця між ними полягала в світогляді. Якщо перші захищали духовне, ідеали свободи, рівності, демократії, соціальної справедливості, то другі схилилися до поліпшення житлових умов, матеріального становища, захисту здоров'я. Однак при такій відмінності спільне було одне – супротивник в обличчі тоталітарної радянської влади. Євгеній Ясін виділив такі групи шістдесятників:

- ✓ представники партійної номенклатури;
- ✓ художня інтелігенція;
- ✓ дисиденти;
- ✓ інтелігенція, яка не вступала відкрито в боротьбу із владою, а чекала тільки змін на краще.

Шістдесятники днем свого народження оголосили дату проведення XX з'їзду КПРС, а кінцем шістдесятництва – 1968 р., коли згасли останні надії на реформи в СРСР після розгрому «празької весни».

Від початку свого зародження шістдесятники відстоювали культурно-просвітницькі проблеми. Через деякий час видозмінюється напрям в сторону суспільно-політичного питання. У. Пронкжа в статті «Стан і завдання українського визвольного руху» говорить про використання ідейних, легальних і нелегальних засобів, масових і індивідуальних пропаганд і агітацій, залучення товариств, зібрань, демонстрацій проти шовінізму радянської влади, який на думку Є. Кузнецової було джерелом нещастя в УРСР. Це є свідченням політизації руху шістдесятників.

Додатковим чинником було створення тамвидаву і самвидаву під назвою «Український вісник». Самвидав – система розповсюдження забороненої або офіційно не визнаної літератури. Шістдесятники повернули обличчя репресованих несправедливо чи забутих незаслужено до української культури. Як зазначав І. Кошелівець, якщо творча людина незалежно від

влади та її офіційних приписів є внутрішньо вільна, то вона «автоматично стає дисидентом».

Шістдесятництво виступає носієм загальнолюдських моральних цінностей і пріоритетів, які зберігають духовність людства. У літературній діяльності інтелігенції переважала культурницька течія, яка виховувала молодь і була дієвим засобом впливу на неї. Ще більше підсилювало це явище той факт, що серед вивчення різних мов у освітньому середовищі, відмовитись можна було тільки від української.

Шістдесятники є четвертим поколінням літературного процесу за радянських часів. Вони, як дисиденти, не мислили себе поза радянською системою, але наголошували на національній самостійності. Генетичне тяжіння цього руху – прагнення нації до самоідентифікації і реалізації в національній самобутності.

Свідченням цьому є зокрема те, що в грудні 1965 р. І. Дзюба надіслав листа керівникам партії і уряду П. Шелесту й В. Щербицькому. В ньому було порушено питання права націй на самовизначення, додавши твір «Інтернаціоналізм чи русифікація». Тому шістдесятництво охоплювало всі сфери суспільного життя, вважати його суто мистецьким явищем не доречно [66].

Отже, з кінця 50-х років ХХ ст. на території УРСР з'являється шістдесятництво – об'єднання інтелігенції, які за допомогою «сили» слова намагались протистояти радянській владі й плекати українське. Свідома молода національна еліта, яка протиставила себе тоталітарному режиму у відповідь на політику денационалізації і порушення прав людини. А твердження про національну рівноправність є свідченням бажання знищити радянський тоталітаризм.

2.2.1 Київський фундаменталізм дисидентства в образі «шістдесятництва»

Ініціатором створення і президентом Клубу творчої молоді (КТМ) у м. Київ є Лесь Танюк, який протягом 1958-1964 рр. був студентом Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Перші установчі збори цієї організації пройшли в театральному інституті 8 березня 1960 р. У своєму щоденнику шістдесятник описував атмосферу того дня так: «Відчуваєш, що все це дуже потрібно людям, що ідея дозріла, і яблуко от-от відірветься від гілки». В цих словах відображаються емоції на фоні створення такої організації, учасникам якої не мають загрожувати тоталітарні репресивні заходи. Лін Лофланд говорила: «... в офіційній навчальній установі було утворено «бульбашку» неформально-публічної сфери». Адже організатори такого зібрання повідомили директору інституту, що приміщення займає «комсомольський актив». Це дозволило відвідувати КТМ стороннім особам [28].

Організація, згідно документу «Положення про Клуб Творчої Молоді», вважалася добровільною, до неї входили люди різних творчих спеціальностей. Завдання полягало у вихованні молоді, як творчих кадрів, а також пропаганда мистецтва й літератури. Членом організації міг стати охочий до 35 років, але з умовою представити власну творчу роботу. Ті, хто досягав старшого віку, залишались «почесними членами», а ті, хто вважався «майстром культури старшого віку», отримували звання «почесних сеньйорів».

В середовищі КТМ займалися самоосвітою, що перебувала в площині триєдиного відкриття: своєї країни – власної історії – самого себе. Діячам української культури, зокрема репресованим (Данило Нарбут, Тодось Осьмачка, Лесь Курбас), проводились зустрічі. Застосовувалася практика

запрошення родичів чи знайомих членів організації на читання літературних творів, а потім їх обговорення.

Такі заходи поступово сформували, за словами М. Коцюбинської, «осередок об'єднавчих постатей», де, окрім її президента, ще слід додати Аллу Горську, Віктора Зарецького й Івана Світличного. Сам же Лесь Танюк незадовго до переїзду КТМ у Жовтневий палац культури в 1962 р. писав у щоденнику: «Ми поступово приростаємо один до одного, народжується своєрідне братство. Абсолютно різні люди; залишаються лише ті, кому болить Україна і хто має потяг до творчого начала» [8].

Початок 1962 р. для КТМ ознаменувався переїздом до кімнати №13 Жовтневого палацу культури. У передвоєнний час у підвалах цієї будівлі представники НКВС проводили розстріли, про які було відомо директору закладу – Олександрю Авдюшку, а згодом і Лесю Танюку. Останній вважав розміщення КТМ саме тут як символічне вшанування пам'яті тих, хто був закатований тут.

З лютого 1962 р. призначають людину від міського комітету комсомолу, яка буде спостерігати за діяльністю шістдесятників. Її 40р.'я – Неллі Корнієнко. У добровільно-примусовому порядку формується фактор визнання панування комсомолу над КТМ. Але Лесь Танюк продовжує вважати створену організацію самостійною, яка не має узгоджувати діяльність [13].

Поступово діяльність організації набуває широкого розмаху. Ініціюють і організують масові заходи, присвячені пам'яті митців «розстріляного відродження». У травні 1962 р. організували вечір режисеру театру «Березіль» - Лесю Курбасу. Формально організаторами вважалися як міськом комсомолу, так і «катеємівці». Аби розпізнати своїх, Лесь Танюк, видаючи квитки на захід, говорив щоб прихильники приходили з червоною квіткою, для покладення її до портрету діяча. Театрознавець Микола Йосипенко такі

дії характеризував «протестом проти радянської влади». Захід завершився вигуками «Слава Україні!», «Слава Курбасу!». Представники влади, аби не привертати увагу більшості людей до цього заходу, організували в іншому залі концерт Ірини Архипової, але це їм не допомогло. Вечір, присвячений Лесю Курбасу, через декілька днів засудили: ЦК комсомолу, ЦК компартії і керівництво театрального інституту, де навчався Лесь Танюк.

Однак цей вечір відкрив один цікавий момент для шістдесятників. Одна із гостей розповіла, що ті, кого розстрілювали у Жовтневому палаці культури, ховали у Биківнянському лісі. Ця історія змусила Аллу Горську, Василя Симоненка і Лесь Танюка відвідати цю місцевість у серпні 1962 р. Після цього організація створила комісію для перевірки місць масових поховань жертв радянської репресії за часів Й. Сталіна. А голова КТМ написав меморандум до міської влади з метою провести розслідування. Однак йому натякнули, що не слід цього робити й «плямувати» діяльність органів НКВС, так як відомо, що це було зроблено «німецькими фашистами». Тобто, після розвінчування культу вождя, підняття питань про сталінські репресії у 1962 р. ще було небезпечним явищем [6].

Наступний захід, присвячений святкуванню 70-річчю від дня народження товариша Лесь Курбаса – Миколи Куліша 23 грудня 1962 р., із подальшими наслідками вплинув на зміну керівництва КТМ та його назву. Наступником Лесь Танюка призначили члена компартії і Спілки художників УРСР – Віктора Зарецького, який очолював оновлену Раду оновленої організації, що мала назву «Сучасник» з лютого 1963 р.

З цього моменту представники керівництва радянської влади отримують ще більший вплив щодо діяльності шістдесятників і організації заходів. Щодо останнього, то показовим є проведення вечора пам'яті Івана Франка. В програмній частині передбачався літературний вечір та смолоскипна хода до пам'ятника письменнику. Дозвіл на другу частину

заходу обком комсомолу надав з вимогою провести перед цим вечір біля пам'ятника Леніну.

Запланований літературно-музичний вечір присвячений пам'яті Лесі Українки 31 травня 1963 р. представники радянської влади завадили провести в нормальних умовах і в запланованому місці, але його організатори – «Сучасник», Київська державна філармонія і Українське театральне товариство не розгубилися і провели захід в іншому місці. Однак цей захід оголосили «антирадянським», а деяких учасників позбавили офіційного місця роботи.

Вечір до 150-річчя Тараса Шевченка у березні 1964 р. вважається останнім заходом КТМ. Остаточне занурення радянської влади у програму заходу та її реалізація спаплюжили ідейні погляди учасників організації, які змушені були покинути цей вечір. Додатковим чинником виступає погром кімнати №13 Жовтневого палацу культури. Лесь Танюк так описує побачене: «Нашу 13-ту кімнату було пограбовано, бюст Кулішу розбито, вкрадено багато паперів, поламали рамки для картин, а хтось навіть гамселив гіпсом по фортепіано, бо там біла пилюка й пісок, побиті клавіші» [8].

Київський дисидентський рух вплинув на створення у квітні 1963 р. Клубу творчої молоді «Пролісок». Комсомольський лідер В. Квітневий допоміг організувати клуб, приписавши його до відділу культурно-масової роботи міському комсомолу й домігся надати приміщення цій організації. Кандидатами на посаду президента були Б. Горинь і М. Косів. Останній, маючи більше авторитету й довіри, став президентом клубу. Сам М. Косів пояснював таку назву з тим, що дисиденти немов є весняні проліски, які починають пробиватись через кригу тоталітарної системи більшовизму. Клуб поділений був на три секції: образотворчого мистецтва, музично-театральну й літературну. Діяльність клубу була різноманітна: проведення культурницьких вечорів, поширення 42р.42 ідентиф творів, обмін

забороненою літературою, поширення газет і журналів з діаспори, проведення просвітницької діяльності серед молоді. Самвидав активно львів'яни поширювали у західні області УРСР.

Клуб творчої молоді «Пролісок» був помітним явищем культурного й дисидентського прояву протягом 1963-1964 рр. Діяльність об'єднаної молоді знаменувала програму українського національного відродження, завдяки вивченню й розповсюдженню всього українського. Однак виконанню цієї програми завадили дії слідчих КДБ і як результат серпневі арешти дисидентів в 1965 р., які посприяли занепаду діяльності клубу [28].

Отже, створення Клубу творчої молоді «Сучасник» в м. Київ у 60-ті роки ХХ ст. є свідченням появи фундаментального дисидентства в образі «шістдесятництва». Формування і відстоювання українського, зокрема культури, свідчить про національну орієнтованість митців. Завдяки контактам Києва і Львова рух духовного й інтелектуального опору набрав ознак диференціації, означились соціальні й політичні аспекти їхньої діяльності. Однак радянська влада приділяла їм особливої уваги. Поступово діяльність набирала все більшої публічності з активним впливом радянської влади щодо організації заходів. Таке втручання призвело до незворотного – закриття офіційного існування КТМ. Завдяки контактам Києва і Львова рух духовного й інтелектуального опору набрав ознак диференціації, означились соціальні й політичні аспекти їхньої діяльності.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКЛАДУ ТЕМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

3.1. Теоретичні та практичні засади викладання історії в умовах сьогодення

Історична освіта у поєднанні з громадянською та літературною сприяють розвитку особистості в інтелектуальному та вихованню в національному аспектах. Саме тому реалізація навчальних програм з цих предметів для здобувачів повної загальної середньої освіти виконає свої головні завдання: виховання, соціалізація та різнобічний розвиток особистості. Зокрема метою предмету «Історія: Україна і світ» є концепція Українського інституту національної пам'яті «... розширення моделі вивчення української історії за межі державного кордону; формування та розвиток особистості, яка володіє предметною та загальнокультурною компетентностями».

В навчальних програмах, розроблених і затверджених МОН України, було проголошено головний принцип інтегрованого викладу історії в якому учень повинен сформувавши власний патріотичний світогляд, усвідомити власну національну ідентичність, засвоїти та осмислити історичні явища та процеси, що визначають національні інтереси України та її місце у світовій історії, зрозуміти виклики глобалізованого світу [31].

Для цього в програмі були визначені пріоритетні завдання як то: набуття системних знань про «... досвід українського державотворення, утвердження єдності й соборності Українського народу, значення європейських культурних і правових традицій для суспільних процесів в Україні, зміцнення національних інтересів і суверенітету, цілісності та непорушності кордонів Української держави в контексті світового історичного процесу; розвиток історичного, критичного і творчого мислення,

здатності розуміти загальний хід історичного процесу й проблеми, що стоять перед країною і світом, формувати висловлення й обстоювати власний погляд на інформацію; розуміння національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності в умовах реальних військово-політичних, інформаційних та інших викликів».

Для реалізації соціальної та громадянської компетентності зазначеною програмою визначено інтегровані змістовні лінії, що реалізуються «... через актуалізацію відповідних знанневих, діяльнісних і оцінно-ціннісних компонентів, творчу роботу при міжпредметній та внутрішньопредметній інтеграції» та міжпредметні та предметні змістовні лінії (культурна самосвідомість та цінності й моральність).

Сучасні підходи європейської дидактики дозволили вітчизняним науковцям сформулювати основні принципи сучасної історичної освіти: «... інтеркультурність (формування ціннісного ставлення до способу життя, культури і традицій різних етноконфесійних спільнот, субкультур тощо; готовності та мотивації особистості до конструктивного міжкультурного діалогу); 45р.45 ідентифікації45сть (бачення історичних подій з позиції різних суб'єктів та різної історичної інтерпретації); багатоаспектність (різні виміри історії: етносоціальний, політичний, культурний, релігійний, гендерний, повсякденна історія); регіональний (етнічні, релігійні, ментальні особливості розглядаються в історичній площині краю, регіону, місцях розселення і проживання різних етноконфесійних спільнот)» [11].

3.2 Ступінь «відображення» теми в програмах навчальних предметів

3.2.1 Історичний простір здобувача повної загальної середньої освіти

У пояснювальній записці до розробленої МОН початкової програми для здобувачів повної загальної середньої освіти зазначено різноаспектну мету, серед якої є і формування національної самосвідомості та світоглядних орієнтирів. Випускник закладу загальної середньої освіти безумовно постає

патріотом/патріоткою держави. Важливість історичної освіти не перестає бути актуальною водночас на фоні тривалої російсько-української війни, а також після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року.

Мета програми набуває більшої конкретики в комплексі завдань, серед яких виділимо наступні:

- ❖ набуття системних знань про явища, події, факти в Україні та світі з позицій: досвіду українського державотворення, цінності життя людини та утвердження єдності й соборності українського народу, зміцнення національних інтересів і суверенітету, цілісності й непорушності кордонів української держави в контексті світового історичного процесу;
- ❖ необхідність захисту суверенітету, територіальної цілісності власної держави в умовах реальних військово-політичних, інформаційних і інших викликів, усвідомлення національного інтересу;
- ❖ сприяння формуванню громадянської самосвідомості, пошани до державної символіки України, політичної і правової культури в поєднанні із загальнолюдськими й національними цінностями.

Широкомасштабне вторгнення російського війська в Україну спрямоване насамперед проти української державності й має виразні риси геноциду українського народу. Російський режим намагається знищити українську історичну пам'ять, українців та їх національну самосвідомість. Тому з огляду на це в Програмі допускають і пропонують змінювати поняття «радянський» на «советський» у контекстах, де спостерігаються непритаманні для України і нав'язані керівним центром СРСР політичні, культурні й соціальні практики а також процес негативізації, де було спотворено комуністами понять «народовладдя», «Рада», «радитись».

З огляду на останні події оновлено змістові наголоси Програми, зокрема:

- основна увага зосереджена на історії ХХ ст.;
- погляд на СРРС як на державу імперського типу, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом
- увага зосереджується на понятті «українська політична нація», зокрема, на її формування й консолідацію впродовж ХХ ст.
- Відображено не лише методи насильства радянської влади стосовно українців у ХХ ст., але й опір цьому явищу.

Для здобувачів повної загальної середньої освіти у Програмі з історії України (від 1945 р. до сьогодні) у розділі 2 «Україна в умовах десталінізації» зазначено про міжпредметні зв'язки даної тематики, зокрема з українською літературою, а також вивчення тем, які пов'язані з науковою роботою:

- ✓ ХХ з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС);
- ✓ «шістдесятництво», Київський клуб творчої молоді «Сучасник»;
- ✓ спроби опозиційної діяльності: підпільні групи та організації, зародження дисидентського руху.

Відповідно до цих тем створені вимоги щодо здобувачів освіти, які повинні: знати – хронологічні межі функціонування Українського національного комітету й Української робітничо-селянської спілки та прояви дисидентського руху; розуміти – зміст понять «десталінізація», «дисидент», «культ особи», «шістдесятники», «лібералізація», «реабілітація»; уміти – обстоювати власні судження щодо діяльності шістдесятників і дисидентського руху.

Окрім теоретичних занять передбачено й практичні. Програмою передбачено такі практичні теми:

- «Феномен українського «шістдесятництва»»;
- «Розгортання дисидентського руху: передумови, течії, діяльність»;

- «Творчість «шістдесятників» як закономірна реакція на виклики часу» [43].

У предметі «Історія: Україна і світ» Програма здебільшого переплітаються з Програмою «Історія України», однак у темі: «Опозиційний рух: «шістдесятники» і дисиденти» дещо додається до вимог від здобувачів освіти: знати – ознаки української політичної нації в УРСР; розуміти – поняття «підпільна група/організація», УРСР як квазідержаву, у якій продовжувала формуватися українська політична нація та значення діяльності українських «шістдесятників» і дисидентів для творення української політичної нації; уміти – порівнювати творчість, інтелектуальні й світоглядні орієнтири «шістдесятників» і представників «соціалістичного реалізму» [26].

Окрім навчального предмету «Українська література» міжпредметні зв'язки спостерігаються з «Громадянською освітою», зокрема у розділі «Особистість та її ідентичність» з темою: «Я – людина. Самоідентифікація». Згідно змісту наведеної теми здобувач освіти усвідомлює себе людиною, а людину – унікальною живою істотою на Землі, частиною людства; пишається своєю ідентичністю, поважає ідентичність інших [26], [43].

3.2.2 Громадянська освіта – запорука захисту й збереження держави

У пояснювальній записці до розробленої МОН України Програми «Громадянська освіта (інтегрований курс)» навчання здобувачів освіти зокрема полягає у формуванні її національної самосвідомості, громадянської позиції, світоглядних орієнтирів і критичного мислення. Важливість такої освіти зумовлена політичними й соціальними реаліями з огляду на історичне минуле українського суспільства, фундаментальними цінностями якого виступають: свобода, демократія, повага гідності й прав людини.

Зміст громадянської освіти визначається суспільними потребами, вимогами державної політики та інтересами особистості. Метою предмету виступає цілеспрямована підготовка здобувача освіти до ефективного функціонування в системі демократичних суспільних відносин на основі громадянської участі, відповідальності й соціальної взаємодії.

Реалізація мети відбувається завдяки виконанню таких завдань:

- розвиток вільної особистості, яка визнає національні й загальнолюдські цінності, приналежність до української політичної нації;
- розвиток громадянської свідомості особистості, яка поціновує злагоду в суспільстві, почуття патріотизму й приналежність до свого народу, спільні політичні, культурні й історичні цінності своєї держави;
- виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності;
- формування громадянської компетентності завдяки активній громадянській позиції, здатності відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство й конструктивну взаємодію;
- виховання толерантності й поваги до різних поглядів і уміння знаходити порозуміння з іншими людьми для досягнення суспільно значущих цілей, здатність розв'язувати конфлікти й запобігати дискримінації.

Програмою передбачено теми практичних занять для здобувачів освіти, які тісно пов'язані зі змістом наукової роботи:

1. «Чому для людини важливо відчувати приналежність до нації, народу».
2. «Що означає бути українцем/українкою в часи російської збройної агресії проти України».

3. «Як українці проявляють національну ідентичність і пишаються приналежністю до Українського народу».
4. «Чому права і свободи людини є основою демократії».
5. «Громадянський опір збройній агресії росії в Україні».

Під час навчальних занять викладач може покликатися на діяльність дисидентів в наступних розділах і темах з предмету «Громадянська освіта» [42]:

Таблиця 1

Назва розділу	Тема	Зміст теми
Особистість та її ідентичність	Що таке ідентичність	Ідентичність, громадянська ідентичність, особиста гідність
	Самореалізація людини	Активна громадянська позиція
Права і свободи людини	Людина і держава	Взаємовідносини «людина – держава»
Демократичне суспільство та його цінності	Громадянська участь	Роль громадянина в демократизації суспільства та його громадянська позиція, активність і відповідальність

3.2.3 Дисидентство на сторінках «Української літератури»

Вивчення теми «дисидентства» передбачене і навчальній програмі з української літератури. Згідно з компетентнісним потенціалом предмета «Українська література» - соціальна й громадянська компетентності є одними з головних в поданому переліку.

Програмою навчального предмета передбачено формування умінь:

- 1) розрізняти маніпулятивні технології та протистояти їм;
- 2) толерантно відстоювати власну позицію в процесі дискусії;
- 3) грамотно аргументовано висловлювати власну думку щодо суспільно-політичних питань;
- 4) критично оцінювати тексти соціально-політичного змісту;
- 5) уникати дискримінації інших у процесі спілкування.

Окрім умінь, передбачено формування й ставлення:

- 1) повага до різних ідей, поглядів, вірувань;
- 2) здатність співчувати, довіряти й викликати довіру;
- 3) повага до закону та правових норм;
- 4) поцінювання людської гідності;
- 5) утвердження права кожного на власну думку.

Згідно програми МОН вивченню явища шістдесятництва та творчості його представників присвячено окремий розділ «Шістдесятництво як суспільне й мистецьке явище». У змісті навчальної програми розглядаються:

- культурно-історичні витоки та світогляд шістдесятників;
- рух до демократизації і лібералізації суспільства у західноєвропейському світі;
- «шістдесятництво» як феномен українського опозиційного руху;
- дослідження впливу гуманістичної західної культури на формування поглядів шістдесятників;
- естетичні засади «шістдесятництва»;
- поява політичної публіцистики та літературної журналістики.

Зміст навчальної програми переплітається із суспільно-історичним контекстом: «відлига» після смерті Й. Сталіна, розвінчання «культу особи», дисидентський рух 1960-х років [45].

Окрім загального вивчення «шістдесятництва» передбачено ознайомлення із творчістю його представників. Образ України, громадянський вибір В. Симоненка відображено у «Задивляюсь у твої зіниці...», а в казці для дорослих «Казка про дурила» - описується алегорична розповідь про втрачену й віднайдену Батьківщину.

Вірш «Два кольори» Д. Павличка вважається народною піснею. У ньому споглядається національний колорит поетичних образів. І. Драч в праці «Балада роду» зобразив поєднання філософічних роздумів про загальнолюдські цінності із картинами буденного, приземленого життя. Б. Олійник у творі «Вибір» возвеличує прагнення кожної людини мати свій життєвий вибір. Історико-фольклорна основа історичного роману в віршах «Маруся Чурай», що входить до творчого осередку Ліни Костенко.

Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників В. Стус створював узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі. Упевненість у своєму виборі відображено у «Як добре те, що смерті не боюсь я..», приклад великої мужності й сили духу – «На колимським морозі», «Пам'яті Алли Горської». Філософсько-екзистенційний роздум про Митця у тоталітарному суспільстві можна простежити у праці «Феномен доби (сходження на голгофу слави)» присвяченій П. Тичині, про якого В. Стус говорив так: «В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину – нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням» [44].

Отже, якісне виховання й розвиток особистості із громадянською компетентністю спостерігається в різних навчальних предметах, зокрема в

історії, громадянській освіті й українській літературі. Реалізація передбачена навчальним процесом, під час якого педагог орієнтується на зміст навчальної програми, яка є розроблена й затверджена МОН України. Вітчизняні науковці, формулюючи основні принципи сучасної історичної освіти, спираються на дослідження європейських колег, враховуючи національні пріоритети й інтереси.

ВИСНОВКИ

Феномен XX з'їзду КПРС характерний критикою М. Хрущова щодо функціонування комуністичної системи і оголошенням про лібералізацію в житті суспільства, яке фактично проявлялось частково. Це зумовить появу підпільних об'єднань і організацій серед робітників та інтелігенції, діяльність яких створить явища «дисидентства» й «шістдесятництва».

«Дисидентство» - це організована діяльність представників певного народу, які, маючи «радянське» громадянство, боролися з політичною системою СРСР за національні інтереси. Такого борця називають «дисидент».

«Шістдесятництво» – об'єднання інтелігенції, які за допомогою «сили» слова намагались протистояти радянській владі й плекати українське. Свідома молода національна еліта, яка протиставила себе тоталітарному режиму з твердженням про національну рівноправність у відповідь на політику денаціоналізації і порушення прав людини. Тому це явище пропонуємо відносити до «дисидентського».

Історію українського дисидентського руху можна поділити на чотири етапи: зародження (середина 1950-х – початок 1960-х років); рух шістдесятників (кінець 1950-х – 1972 рік); Гельсінський рух (середина 1976 – початок 1980-х років); «затишшя перед бурею» (початок 1980-х – 1987 рік). Дисидентський рух в Україні є явищем масштабним, в якому нараховують сотні тисяч людей.

Для діяльності дисидентських політичних і культурницьких організацій («Реалістичний робітничий гурток демократів», «Об'єднана партія визволення України», «Український Національний Комітет», «Український національний фронт» Клуби творчої молоді «Сучасник» і «Пролісок») з національно орієнтованим спрямуванням є характерним наступне: намагання покращити участь суспільства в керуванні державою, надання права

критикувати владу, дотримуватись демократичних прав і свобод громадян, засудження тоталітарних методів зі сторони влади, знищення соціалістичного рабства деспотизму, відокремлення УРСР від складу СРСР, побудова незалежної суверенної національної держави – Українська народна республіка на основі справедливого демократичного соціалізму.

Форми і методи боротьби пов'язані з пропагандистською діяльністю, але їй передбачались виняткові випадки скористатися зброєю. Здобути національну незалежність передбачалось поширенням народного повстання в країні й підбурюванням населення в інших республіках СРСР. Однак ідеї дисидентського руху робітничої молоді були слабо оформленими й розвиненими, а під тотальним тиском радянської влади не вдалося реалізувати в повній мірі ідейні засади.

Якісне виховання й розвиток особистості із громадянською компетентністю спостерігається в різних навчальних предметах, зокрема в історії, громадянській освіті й українській літературі. Реалізація передбачена навчальним процесом, під час якого педагог орієнтується на зміст навчальної програми, яка є розроблена й затверджена МОН України. Вітчизняні науковці, формулюючи основні принципи сучасної історичної освіти, спираються на дослідження європейських колег, враховуючи національні пріоритети й інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Автореф. 56р.56... канд. Іст. наук: 07.00.01 / А. О. Корнейко; Ін-т українознав. 56р.. І.Крип'якевича НАН України. — Л., 1999. — 21 с.
2. Алексеева. Л. История инакомыслия в СССР: Новейший период. — Вильнюс; Москва: Весть, 1992. — С. 350.
3. Алексеева, Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. М., ЗАО РИЦ «Зацепа», 2001.
4. Альмарик А. Чи проіснує Радянський Союз до 1984 р.? — Париж; Балтімор, 1971. — С. 14
5. Бажан О. Г. Дисидентство в УРСР: спроба дефініції / О. Г. Бажан // Магістеріум: історичні студії. — Вип 7. — НаУКМА. — К. : Стилос, 2001. — С. 27-31.
6. Бажан О. Діяльність Клубів творчої молоді в Україні в 1960-х роках у першоджерелах. Краєзнавство. 2006. №1. С. 81.
7. Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х — початок 60-х років) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1996. № 1. С. 469–480.
8. Бердиховська Б., Гнатюк О. Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами. С. 77.
9. Богораз Л., Данизль А. 50x50: Опыт словаря нового мышления. — М., 1989.
10. Борис Захаров (19.09.2005). Реалістичний робітничий гурток демократів. Віртуальний музей ГАЛУГ. Архів оригіналу за 26 вересня 2017.
11. Вербицька П.В. Завдання історичної освіти у вимірі сучасних інтеграційних процесів / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository — С. 194-199.

- 12.Виноградов И. Шестидесятники родились в день Хх съезда / И. Виноградов // Шестидесятники / Сост. М. Барбакадзе. – М.: Либеральная мисия, 2007. – С. 16-18
- 13.Воронков В. Проект «шестидесятников»: движение протеста в СССР. С. 195.
- 14.Галицька-Дідух Т. Дисидентський рух на Прикарпатті наприкінці 50-х – середині 80-х рр.ХХ ст. [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Історія України. – 2012. – № 9/10 (березень). – С. 13–17.
- 15.Говерла С. Дисидентство [Текст] / С. Говерла // Визвольний шлях. – 1982. – Кн 2. – С. 166–177.
- 16.Грицак Я. За права людини і нації: політизація дисидентського руху [Текст] / Я. Й. Грицак // Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. : навч. посіб. – К. : Ганеза, 1996. – С. 292–297.
- 17.Дзюба І. Не окремо взяте життя / І. Дзюба. – К.: Либідь, 2013. – 760 с.
- 18.Добрянський М. Чи можлива українська визвольна політика // Матеріали Конгресу Української вільної політичної думки. – Мюнхен, 1974. – Серія А. – Збірник. – Ч. 3. – С. 18-23.
- 19.Є. Ю. Захаров. Дониченко Євген Григорович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та 57р.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008.
- 20.З виступу Вячеслава Чорновола на обговоренні його творів, висунутих на здобуття шевченківської премії (лютий 1996 р.). // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 58-67
- 21.Зайцев Ю. Д. Антирежимний рух // Львів: Істор. Нариси. Л., 1996; Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. К., 1998; Зайцев Ю. Д. Ті, що не мовчали // Львівщина: Істор.-культурні та краєзнавчі нариси. Л., 1998;

- Його ж. Беззбройний опір тоталітарному режиму // Історія Львова. Т. 3. Л., 2007.
- 22.Зайцев Ю. Дисиденти: опозиційний рух 60-80-х рр. // Сторінки історії України: ХХ століття. – К., 1992. – С. 195-235
- 23.Зайцев Ю. Ідеї державної незалежності в українському русі опору 60 –х років [Текст] / Ю. Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наук. праць. – Львів : [б. в.], 1997. – ґ 3–4. – С. 243–255
- 24.Захаров Борис Євгенович. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Борис Захаров; Харків. Правозахис. Група. – Харків: Фоліо, 2003. – 143 с.
- 25.Зиновьев А. Горбачевизм. – N. Y.: Liberty publishing house, 1988. – С. 86.
- 26.Історія: Україна і світ. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. – К.: HREC PRESS, 2022. – 64 с.
- 27.Каретникова А. // Лурье Л., Малярова И. 1956 год. Середина века. – Спб: Нева, 2007. – С. 99-101
- 28.Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. С. 19, Bellezza S. A. The Shistdesiatnytstvo as a group of friends: the kompaniia of the Club of the Creative Youth in Kiev (1960-1965). P. 71. Білокінь С. Клуб творчої молоді “Сучасник” (1960–1965). Студії мистецтвознавчі. № 4. Київ, 2012. С. 9.
- 29.Клейнер І. Національне питання в СРСР на тлі сучасного політичного становища // Матеріали Конгресу Української вільної політичної думки. – Мюнхен, 1974. – Серія А. Збірник. – Ч. 3. – С. 26.
- 30.Константин Галаншин // Лурье Л., Малярова И. 1956 год. Середина века. – Спб: Нева, 2007. – С. 112-115
- 31.Концепція базового навчального предмета «Історія: Україна і світ» / Український інститут національної пам'яті.

- 32.Кривенчук В. Всеосяжність ренесансу шістдесятих років ХХ століття в українській літературі / Валентина Кривенчук // Літературний процес : методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. – 2016. – № 7. – С. 34–39.
- 33.Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Пер. З 59р.59 .: Г. Кьорян, В. Агеєв; Передм. Г. Немирі. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — С. 463
- 34.Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів: Меморіал, 1991. – С. 79-86.
- 35.Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. – Т. III. – Б.м.: Сучасність, 1983. – С. 364.
- 36.Лукин Ю. Из истории сопротивления 59р.59 ідентифі в СССР (20-80-е годы). – М., 1992. – С. 18
- 37.Лукияненко О. В. Проблеми втілення у життя рішень ХХ з'їзду очима колективу ПДП імені В. Г. Короленка / Олександр Вікторович Лукияненко // Materialy IV mezinarodni vedecko-prakticka conference «Nastoleni moderni vedy – 2008» – Dil 4. Ekonomicke vedy. Administrativa. Historie. Praha: Publishing house «Education and science» s.r.o. – С. 53-56
- 38.Медведев Р. Личность й 59р.59 : Политический портрет Л.И.Брежнева. – М., 1991. – Кн. I. – С. 239.
- 39.Медведев Р. // Лурье Л., Малярова И. 1956 год. Середина века. – Спб: Нева, 2007. – С. 92-99
- 40.Мищак І. Програмні документи УНФ як джерело з історії суспільно-політичної думки українського національно-визвольного руху. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірка наукових праць. Число 13. У двох частинах / відп. 59р.59. М. Дмитрієнко. Частина 2. С. 66.

41. Мороз В. Серед снігів // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. . Український вісник. Випуски I-VI / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 673-698
42. Навчальна програма «Громадянська освіта» (інтегрований курс, рівень стандарту). Авт.: Бакка Т., Беца Н. та 60р.. / Наказ МОН від 23.10.2017 р. № 1407
43. Навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія». Авт.: Пометун О., Атамась О. та 60р.. / Наказ МОН від 03.08.2022 р. № 698
44. Навчальна програма «Українська література (профільний рівень). 10-11 клас. Авт.: Усатенко Г. О., Фасоля А. М. та 60р.. / Наказ МОН від 23.11.2011 р. № 1392
45. Навчальна програма «Українська література (рівень стандарту). 10-11 клас. Авт.: Мовчан Р. В., Молочко С. Р. та 60р.. / Наказ МОН від від 23. 11. 2011 р. № 1392
46. Національно-визвольний рух: підпільні групи та організації. Робітничі виступи // Історія України: підручник / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. — Тернопіль: Астон, 2019. — С. 81
47. Ніколаєць Ю. Рішення XX з'їзду КПРС в оцінці вітчизняних науковців / Ю. Ніколаєць // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. Статей. – Вип.: 10.: Хрущовська «відлига»: передумови, ралії, наслідки. Матер. Круг. столу / Відп. 60р.60. В. Даниленко. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 145-163
48. Під псевдонімом «Радянської людини» // «Донбас»: переПРОчитання образу», Український інститут національної пам'яті, 2020. — С. 32
49. Потічний П. Аналіз Руху Опору в Україні // Матеріали Конгресу Української вільної політичної думки. – Мюнхен, 1974. – Серія А. Збірник. – Ч. 3. – С. 86-90.

50. Райбедюк Г.Б. Українське шістдесятництво: інтерпретаційне поле дискурсу // Філологічні діалоги : Збірник наукових праць. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2013. – Вип. 2. – С. 40-51.
51. Русначенко, А. (Документи і матеріали), № 4. Про стан роботи органів державної безпеки Української РСР // Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., Видавництво імені Олени Теліги, 1998, С. 325.
52. Секо Я. Розвиток українського шістдесятництва у 1965–1971 рр. / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ 61р.. В.Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1.
53. Секо Я. XX з'їзд КПРС і поява шістдесятництва / Ярослав Секо // Наукові записки ТНПУ 61р.. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ 61р.. В.Гнатюка, 2016. – Вип. 1. – Ч. 2.
54. Секо Я. Шістдесятники: у полоні поняттєвих конструкцій // УкраїнаЄвропа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 11. – С. 28–40.
55. Стенограма виступів учасників «круглого столу» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. Статей. – Вип.: 10.: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матер. Круг. столу / Відп. 61р.61. В. Даниленко. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С. 4-40
56. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво як концепція «духу часу» / Людмила Тарнашинська // Roczniki Humanistyczne. — Lublin: Wyd-wo TN KUL, 2007. — Т. LIV-LV. — Z. 7: Słowianoznawstwo. — С. 109–124
57. УГГ. Вказ. Видання в 4 т.; Українська гельсінкська група 1978 – 1982. Документи і матеріали. Торонто–Балтимор, Смолоскип, 1983.
58. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ). В 4 т. Т. 2. Документи і матеріали (9 листопада 1976 – 2 липня 1977). Харків, Фоліо, 2001, С. 15–16.

59. Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства 62р.. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 12.
60. Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства 62р.. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 97.
61. Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства 62р.. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 98.
62. Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Комуністична ідея у ХХ столітті / Ф. Фюре. – К.: Дух і Літера, 2007.- 810 с.
63. Чилачава Р. Сын Лаврентия Берия рассказывает... - К., 1992. – С. 106 - 107
64. Шаповал Ю. Незакрита доповідь Микити Хрущова / Ю. Шаповал // Дзеркало тижня. Укрена. – 2006. - №5.
65. Шубин А. Диссиденты, неформалы и свобода в СССР / А. Шубин. – М.: Вече, 2008. – 384 с.
66. Юрій М. , Алексієвець Л. Хрущовська “відлига” як відновлення 62р. 62 ідентифікації українського народу // Україна–Європа–Світ. Тернопіль : ТНПУ 62р.. В. Гнатюка, 2019. Вип. 21. С. 51–60
67. Янко В. В. Ідеї соціальної та національної справедливості в українському дисидентському русі в 1960–1980-их роках [Текст] / В. В. Янко // Гілея (наук. вісн.) : зб. Наук. 62р.. – К. : ВІР УАН, 2007. – Вип. 8. – С. 117–125.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я. Маскаль Олександр Олександрович

учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

16.10.2022
(дата)

(підпис)

Олександр Маскаль
(ім'я, прізвище)